

PAPER DETAILS

TITLE: Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl

AUTHORS: Esra MUHACIR

PAGES: 301-332

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2492021>

Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl*

Esra MUHACIR*

Öz

Bu makalede, XVI. yüzyıl Osmanlı Üsküdar'ındaki kitap kültürü terekelerde tespit edilen eserlerden hareketle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için öncelikle kaynaklar hakkında bilgi verilecek, daha sonra Üsküdar'ın bu yüzyıldaki şehir ve nüfus bağlamında gelişiminden bahsedilecektir. Son olarak Üsküdar'da kültürel yapının oluşmasıyla birlikte okur kitlesinin ortaya çıkışı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, Üsküdar Mahkemesi'nde kayda alınmış olan XVI. yüzyıla ait 101 adet sicil defteri taranmış ve bu tarama sonucunda tespit edilen 1541 terekenin 25'inde kitap kaydının yer aldığı görülmüştür. Bir Osmanlı şehrinin kitapla olan ilişkisini anlamamıza imkân sağlayan Üsküdar terekeleri sayesinde, kitap sahiplerinin profillerinin yanı sıra bir asırlık dönemde sahip olunan kitapların miktarı, fiyatları bakımından en yüksek değerdeki kitaplar ile en düşük değerdeki kitapların neler olduğu hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bunun yanı sıra muhtelif konulardaki kitapların XVI. yüzyılda ilk olarak hangi tarihte Üsküdar toplum hayatında dolaşıma girdiği ve en çok hangi konularda kitapların yer aldığı gibi ilginç bilgiler hakkında bilgi sahibi olabilmemiz mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar, Kadı Sicili, Tereke, Kitap Kültürü, Kitap Fiyatları.

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Mehmet Canatar danışmanlığında yürütülmekte olan "Osmanlı Üsküdar'ında Bilginin Toplumsallaşması: 16.-18. Yüzyıllar (Şeriye Sicilleri Işığında)" adlı doktora tezine dayanılarak hazırlanmıştır.

** Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye.

Elmek: esra.muhacir@medeniyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1415-7821>.

Geliş Tarihi / Received Date: 17.06.2022
Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2022

DOI: 10.30767/diledara.1132076

Books Owners in Uskudar Probate Inventories and Their Books: XVI. Centuries**Abstract**

In this article, the book culture of the Ottoman's Uskudar in the 16th century, based on the works found in the probate inventories will be evaluated. In order to make this evaluation, firstly, information about the sources will be given, then the development of Üsküdar in the context of the city and population in this century will be mentioned. Finally, the emergence of the readership with the formation of the cultural structure in Uskudar will be explained through the general evaluation of the books on the basis of individuals. In this context, 101 registry books from the 16th century, which were kept in the Uskudar Court, were scanned. As a result of this scanning, it was found that 25 out of 1541 probate inventories included book records. Uskudar probate inventories allow us to comprehend the relationship of an Ottoman city with books. They help us to reach the information about the profiles of book owners and the amount of books owned within a century. Further, probate inventories provide us data regarding the highest and the lowest book prices. In addition, it is possible for us to reach interesting information including the time when the books on various subjects first circulated in the Uskudar social life in the 16 century and on which subjects the books were most often found.

Keywords: Uskudar, Court Records, Probate Inventories, Book Culture, Book Prices.

Extended Summary

In this article, Üsküdar's book culture in the 16th century based on probate Inventories in court records has been tried to be evaluated. In order to make this evaluation, firstly, information about the sources was given and the importance of these sources is emphasized in terms of culture and book history. It is impossible to evaluate the city's cultural identity, educational structure and its relationship with book culture in a healthy way without revealing Üsküdar's size and population density. For this reason, secondly, the development of Üsküdar in this century in the context of the city and population is mentioned.

With the formation of the cultural structure in Üsküdar, the emergence of the readership has been tried to be evaluated through the probate Inventories. In this context, 101 registry books belonging to the 16th century kept in the Üsküdar Court were scanned and 1541 probate inventories were identified. 359 of these probate inventories belong to women and 1182 of them belong to men. 19 probate inventories contain book records. This number rises to 25 with lists containing books, which are arranged for different purposes. Of these 25 people, 24 are men and 1 is woman. The rate of those who have books is 1.62% within the total number of probate inventories.

Üsküdar probate inventories allow us to understand the relationship between an Ottoman city and books. In addition to the profiles of book owners, we can get information about the number of books owned in this century. We can also identify the books with the highest value and the books with the lowest value in terms of prices. Moreover, it is possible to reveal a table about the subjects of the books that have been identified. We can reach interesting information such as through which books the topics of interest of the society were spread, when it was first circulated in the Ottoman society in the 16th century, and on which subjects the books were most often featured. The wealth of the book owners and the ratio of the books they own to these wealth are also a separate field of study. We can also obtain some information about the economic situation of the literate population through probate inventories.

When the 16th century is evaluated on the basis of books, it is seen that 42 of the 140 books identified during this century are madrasah books. When we add the Mushaf and related works to these books, this number increases to 76. In addition to madrasah books, there are 4 literature books and 4 books on occult sciences subjects. The name and subject of 51 books could not be determined. According to this table, it is seen that the books that were in circulation in the 16th century were not on various subjects, and the emphasis was on madrasah books and Mushafs.

As a result of all these evaluations, it is seen that Üsküdar court records provide important information about the books in circulation among Ottoman society in the 16th century. At the same time, it is understood that book owners also have an important role in circulation network. We can understand the social class they belong to from the titles or professions of some estate owners but it is not possible to know which class some of them belong to. In this century, we see that three different classes have books. The *Ilmiye* class is the first and most important group that stands out in terms of both the number and diversity of books. It has been determined that 40% of the book owners we examined were from the madrasah origin and belonged to the *ilmiye* class. The *Kalemiye* class consists of the second group and the *Seyfiyye* class consists of the third group. In this respect, it appears that the early Ottoman book culture was generally of madrasa origin.

Giriş

Osmanlı kültür tarihi çalışmalarında bir kaynak grubuna bağlı olarak, belli bir bölgenin toplumsal bilgi haritasını çıkarmak düşüncesiyle yapılmış çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu açıdan Osmanlı toplumunun kitapla olan ilişkisini ve Osmanlı bilgi birikiminin toplumsallaşması süreçlerini incelemek üzere makalede XVI. yüzyıl Üsküdar muhiti incelenecektir.

XVI. yüzyıl Osmanlı Üsküdar'ındaki kitap kültürünün terekelerde tespit edilen eserlere bağlı kalarak bir haritasının çıkarılması ve kitapların bireyler bazında genel bir değerlendirmesinin yapılması bu makalenin temel amaçlarından. Osmanlı toplumunda belli bir bölgede kitaplara bağlı bilgi birikimi ve bu birikimin toplumsallaşma süreci nasıl bir seyir gösteriyordu? Din, tarih ya da edebiyat gibi temel alanlarda üretilen bilgi, Üsküdar halkı arasında hangi kitaplar aracılığıyla ve ne şekilde dolaşıma giriyordu? Bu bağlamda Üsküdar halkının muhtelif bilgi türleri ile ilgisi, bu bilgi türlerinin toplumsallaşması nasıl gerçekleşiyordu soruları çerçevesinde bir Osmanlı şehrinin kitap kültürünün gelişimi tereke kayıtları özelinde incelenmiştir.

Üsküdar'ın XVI. yüzyıldaki toplum yapısı ve kültürü hakkında en önemli belge grubu Üsküdar kadılarının idari, hukuki ve beledi faaliyetleri sonucu ortaya çıkan Şer'iyye sicilleridir. Osmanlı sosyal hayatına dair son yüzyılda çok yoğun bir ilgi ile karşılanan bu kaynak grubu, toplumsal tarihin bütün yönleriyle çalışılmasına imkân tanımaktadır.¹ XVI. yüzyıl sicillerinde yer alan belgeler genellikle hüccet ve tereke kayıtlarından oluşmaktadır. Tereke kayıtları Osmanlı Üsküdar'ında maddi kültürün, bireysel zenginliklerin, mülkiyet ve buna bağlı tasarruf şekillerinin, esnaf gruplarının, ticari yapının tarihsel olarak incelenmesine imkân tanır. Tereke kayıtlarının en önemli yönlerinden birisi ise kültür ve kitap tarihi için elimizdeki yegâne kaynak grubunu oluşturmasıdır.

Tereke kayıtları, tarihsel bir veri kaynağı olarak önemli olmakla beraber bilimsel bir çalışmada kullanım amacına bağlı olarak sorgulanması gereken ve

¹ Üsküdar'da fermanlar üzerinden XVI. Yüzyıl Üsküdar toplumunu inceleyen bir çalışma için bakınız: (Tak, Üsküdar Şer'iyye Sicillerindeki Fermanlara Göre XVI. Yüzyılda Üsküdar, 2007)

dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi zarureti bulunan hususiyetler de taşımaktadır. Özellikle XV.-XVI. yüzyıl Osmanlı toplumsal tarihinin en önemli kaynağı olarak bütün toplum kesimleri için bilgi edinebileceğimiz yegâne kayıt türü olan bu belgeler istatistiksel veriler, maddi kültür ve ekonomik yapı hakkında çok değerli bilgi ve veriler içermekle beraber sınırları ve toplumsal karşılığı iyi bir şekilde analiz edilmediği müddetçe hatalı yorumlara sebebiyet verebilir.

Bir şehrin nüfusu, ekonomik yapısı ve bireysel zenginlikler bakımından belki de en değerli kaynak olan tereke kayıtları şehir bütünlüğü içerisinde değerlendirilirken genel sonuçlara varmak için çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Elbette bu kayıtların oluşturulma amacı bize tarihsel bir veri bırakmak değildi fakat biz bu kayıtlar sayesinde Osmanlı Üsküdar'ında toplumun ilgilendiği bilgi alanları ve bireysel bilgi birikimi bakımından dolaylı da olsa önemli veriler elde edebiliyoruz. Bu yönüyle toplumun bütününe dair olmasa bile bir bölümünün kitapla ilişkisi hakkında belli bir düzeye kadar söyleyebilecek bir şeyler bulabiliyoruz.

XVI. yüzyıl Üsküdar sicillerinde yer alan terekelerden elde ettiğimiz verilerin Üsküdar'da bilginin toplumsallaşması bağlamında sayısal bakımdan çok net ve yeterli yorum yapacak bir oranda olmadığını söyleyebiliriz. Yüzyıl boyunca ve 1541 tereke içerisinde sadece 25 adet terekenin kitap ihtiva ettiği bir ortamda genel değerlendirmeler yapmak fazla iddialı olacaktır. Fakat yine de eldeki verilerin analizi bize mikro ölçekte de olsa bir tablo ortaya çıkaracaktır.

Terekelere kitap sahibi olanların profilleri özelinde baktığımızda, XVI. yüzyılda ticari ve askeri faaliyet yürüten kişilerin kitap ile ilişkilerinin kayda değer bir düzeyde olmadığını görüyoruz. Zîra bu dönemde tespit edilen kitap sahipleri içerisinde ilmiye sınıfı dışında kalanların pek varlık gösteremediğini söyleyebiliriz. Kitaplar özelinde terekelere baktığımızda dolaşımda olan kitapların pek de çeşitli konularda olmadığı, ağırlığın ise medrese kitapları ve Mushaflar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bakımdan erken dönem Osmanlı kitap kültürünün genellikle medrese kökenli olduğu, Üsküdar özelinde de ortaya çıkan bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

Şehir ve Nüfusu Bağlamında Üsküdar

Üsküdar'ın fiziksel anlamda büyüklüğünü ve nüfus yoğunluğunu ortaya koymadan şehrin kültürel kimliğini, eğitim yapısını ve kitap kültürüyle olan

ilişkisini sağlıklı bir şekilde değerlendirmek mümkün olmayacaktır. Üsküdar kitap tarihi hakkındaki verilerin nitelikli bir şekilde değerlendirilmesi de buna bağlıdır. Bu açıdan öncelikle Üsküdar'ın XV. ve XVI. yüzyıllarda bir şehir olarak portresinin ortaya konulması faydalı olacaktır. Bu yüzyıllarda Üsküdar henüz küçük bir kasaba görünümünde olup XVI. yüzyılın ikinci yarısında bile ancak 5000'e yakın nüfusa ulaşabilmiş bir şehir özelliği göstermektedir. Üsküdar çok eski bir yerleşim yeri olmakla beraber, XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar şehir olarak gelişimi ve nüfusu hakkında elimizde yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Payitahtın karşı kıyısında yer alan ve İstanbul'un Anadolu yüzünü oluşturan Üsküdar'ın Osmanlılar Dönemi'nde ilk olarak Orhan Gazi ile Bizans İmparatoru III. Andronikos arasında 1329'da gerçekleşen Pelekanon Savaşı'ndan sonra Osmanlı kontrolüne girdiği tahmin edilir. Bundan yaklaşık 100 yıl sonra 1424'te Çelebi Sultan Mehmed zamanında Üsküdar ve çevresi kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. (Bostan, Üsküdar, 2012, s. 365)

XVI. yüzyılda Üsküdar, İstanbul'un bir parçası olarak görülmeye başlanmış ve saray çevresi ile devlet adamlarının mimari alandaki yatırımlarıyla hızla gelişmiştir. Ayrıca batılı seyyahlara ait bazı seyahatnamelerde XVI. yüzyılda Üsküdar'ın İstanbul'a geçiş için bir durak noktası olduğunun yanı sıra, ordunun sefere çıkmadan önce burada hazırlık yaptığı ve saraya ait at, köpek gibi hayvanların bakımının sağlanarak yetiştirildiği, hayvancılıkla beraber kırsal yaşamın yaygın olduğu bir bölge olduğundan bahsedilmiştir.² Batılı seyyahların yanı sıra Tebriz gibi doğu bölgelerden İstanbul'a gelen elçilerin ve seyyahların zihninde de Üsküdar önemli bir yer edinmiştir. (Musalı, 2009)

XV. yüzyılda Üsküdar'ın nüfusu hakkında elimizde veriler bulunmamaktadır. Üsküdar nüfusunun zaman içerisindeki gelişimi hakkında bilgi alabileceğimiz yegane kaynak grubu tahrir defterleri olup, bu defterlerden günümüze ulaşan ilk tahrir verileri XVI. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. 1530 tarihli tahrir defterine göre Üsküdar'da toplam 8 mahalle bulunmaktaydı. Bunlar İmâret-i Mehmed Paşa, Kepçe, Hergele (Sancak), Hamza Fakih, Dâvud Paşa, Geredeli, Bulgurlu ve Selman Ağa mahalleleridir. Ayrıca buraya bağlı altı köy Üsküdar merkeziyle organik bir bütün oluşturunuyordu. Bütün ünitenin toplam nüfusu 463 hane ve 75 bekar er-

² Yirmi kadar batılı seyyahın seyahatnamelerini Üsküdar özelinde inceleyen çalışmalar için bkznz: (Bacque-Grammont, 2012); (Boynukara, 2004)

kekten ibaretti (yaklaşık 2400 kişi). Nüfusun %48'i Üsküdar kasabasında, %52'si kasabanın yakınındaki köylerde oturuyordu. (Bostan, Üsküdar, 2012, s. 365) Bu durumda Üsküdar'ın merkez nüfusunun XVI. yüzyılın başlarında henüz 1200 civarında olduğunu söylemek mümkündür. Bundan tam 30 yıl sonra tutulan 968 (1561) tarihli tahrir defterine göre mahalle sayısı 18'e, hane sayısı 903 ve bekar erkek sayısı da 276'ya yükselmiştir (yaklaşık 4800 kişi). Yine bu tarihte nüfusun yaklaşık %59'u Üsküdar merkezinde yaşamaktaydı. Bir önceki tahrirde göre 10 yeni mahallenin kurulmuş olması büyük bir yerleşimin gelişmekte olduğunu göstermektedir. (Bostan, Üsküdar, 2012, s. 365) XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgedeki nüfus yoğunluğunun merkeze kayması, kasabanın fizikî yönden büyük gelişme gösterdiğinin de işaretidir. Tahrir kayıtlarından elde edilen genel toplam içerisinde askerler, ulemâ ve medrese öğrencileri veya esirler yer almamaktadır. Bunların yekûnunun nüfusun beşte birine denk olduğunu ve her hanenin beş kişiden oluştuğunu varsayan Barkan'ın hesaplamaları esas alındığında toplam nüfus tahmini çok daha yukarılara çıkmaktadır. (İnalçık, 2001, s. 223)

Üsküdar'da Kültürel Yapının Oluşumu ve Okur Kitlelerinin Ortaya Çıkışı

XVI. yüzyılda bir Üsküdarlı'nın sahip olduğu kitapların değerlendirilmesine geçmeden önce kültürel yapının oluşum süreci ve bir okur kitlesinin ortaya çıkışı hakkında genel bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır. Üsküdar XV. yüzyılın sonlarından itibaren ilk medrese olan Rum Mehmed Paşa Medresesi'nin kuruluşuyla beraber bir eğitim faaliyetine sahne olmuş ve ilk okur yazar kitlesi bu eğitim faaliyetinin sonucunda teşekkül etmeye başlamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren hızla gelişen Üsküdar şehri, Osmanlı tarihi içerisinde camileri, tekkeleri, sıbyan mektepleri, dârü'l-kurraları, dârü'l-hadisleri, kütüphaneleri ve medreseleriyle bir ilim ve kültür şehri olarak anılmıştır. Şehre bu hüviyeti kazandıran ve terekelerde rastladığımız ilim muhitinin oluşmasına katkı sağlayan en önemli merkezlerden biri olan medreseler yüzyıl boyunca sayıca hızla artmıştır. XV. yüzyılın sonlarında henüz 1 olan medrese sayısı, XVI. yüzyıl sonunda 7'ye ulaşmıştır. XV. yüzyılda Rum Mehmed Paşa (1471-72) ve XVI. yüzyıldan itibaren Mihrimah Sultan (1547), Hacı Kadın (1552-53), Gülfem Hatun (1561-62), Nurbanu Valide-i Atik (1579), Şemsi Paşa (1580), Abdullah Ağa (XVI. Yüzyıl sonları) medreseleri

şehrin bir kültür merkezi olarak gelişmesine katkı sağlamıştır. XVI. yüzyıl boyunca sadece Atik Valide ve Mihrimah Sultan Medreselerinde 39 müderrisin görev yaptığı düşünülürse Üsküdar kültür hayatında ve kitap kültürünün yaygınlaşmasında medrese ve müderrislerin önemi daha belirgin hale gelmektedir. Yüzlerce müderrisin yaşadığı bir şehir olarak Üsküdar'da maalesef müderris terekelerine rastlanmamış talebelerden ise sadece birine ait bir kitap listesine ulaşılabilmektedir. (Baltacı, 1976; Haskan, 2001; Konyalı, 1977; Baltacı, 2008)

Medrese, Osmanlılarda kitap kültürünün en önemli üreticisi konumundaydı ve bilgi ve kültürün yaygınlaşmasında, halka mal edilmesinde çok önemli bir araç durumundaydı. (Erünsal & Aydın, 2013, s. 188) Medreselerin Üsküdar özelinde de bu denli yaygınlaşmasının en önemli sonuçlarından birisi okur-yazar sayısının artışı olmuştur. Medrese ve bağlı eğitim kurumlarında eğitim veren müderrisler ile talebeleri birlikte değerlendirdiğimizde, XVI. yüzyıl Üsküdar'ında okur-yazar kitlesine ait rakamların çok daha yukarılara çıktığı görülecektir.

XVI. yüzyıl boyunca sürekli gelişen ve yeni bir Osmanlı kültür merkezi haline gelen Üsküdar'ın bu gelişimini izleyebileceğimiz en önemli kaynak gruplarından biri bu bölgenin 1513'ten itibaren aralıksız bir şekilde tutulmuş ve günümüze bu şekilde ulaşmış olan kadı sicilleridir. Osmanlı arşiv belgeleri ve özellikle de Üsküdar kadı sicilleri bizlere Üsküdar'da medrese ve tekke mensuplarının ilgili oldukları veya yazdıkları kitapları öğrenebileceğimiz çeşitli veriler sunmaktadır. Bu belgelerin bir kısmını ölen kişilerin mal varlıklarını tespit amacıyla tutulan tereke veya muhalefât kayıtları oluşturmaktadır. Bu kayıtların yer aldığı Üsküdar Kadılığı sicillerinin 101 adedi XVI. yüzyıla ait olup yüzyıl boyunca sicillere kaydedilmiş olan 1541 tereke kaydı bulunmaktadır. Bu terekelerden 359'u kadınlara, 1182'si de erkeklere aittir. Bunlardan 19 adedi kitap kayıtlarını ihtiva etmekte olup, farklı gayelerle tanzim edilmiş ve kitap içeren listelerle bu sayı 25'e çıkmaktadır. 25 kişiden 24'ü erkek, 1'i kadındır. Toplam tereke sayısı içerisinde kitap sahibi olanların oranı %1,62'dir.

Çalışmamızın bu bölümünde XVI. yüzyıla ait 25 adet tereke aracılığıyla değerlendirmelerle beraber bir Osmanlı şehri Üsküdar'ın kitap kültürü yüzyıllık bir süre ile izlenmeye çalışılmıştır. Üsküdar terekeleri bize bu dönemde kitap sahiplerinin profilinin yanı sıra bir asırlık dönemde bu Osmanlı şehrinin kitapla olan ilişkisini ve sahip olunan kitapların miktarını, fiyatları bakımından en yüksek

değerdeki kitaplar ile en düşük değerdeki kitapların neler olduğunu, muhtelif konulardaki kitapların XVI. yüzyılda ilk olarak hangi tarihte Osmanlı toplum hayatında dolaşıma girdiğini ve toplum içindeki muhtemel dolaşım tarihleri hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 1. XVI. Yüzyıl Üsküdar Sicilleri Tereke Kayıtları ve Kitap Sahiplerine Oranları

Sicil Sayısı	101
Toplam Tereke Sayısı	1541
Kadın Tereke Sayısı	359
Erkek Tereke Sayısı	1182
Kitap İçeren Tereke Sayısı	25
Erkek terekelerinde kitap sahibi olanların yüzdesi	2,03%
Kadın terekelerinde kitap sahibi olanların yüzdesi	0,27%
Toplam terekeler içerisinde kitap sahibi olanların yüzdesi	1,62%

XVI. yüzyıl boyunca Üsküdar sicillerinde kitaplara rastladığımız 25 kayıttan 6'sı tereke dışında farklı muhtevada belgelerden oluşmaktadır. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren iktisâdî, kültürel ve sosyal bakımdan önemli gelişme gösteren Üsküdar şehrinin sakinlerinin dışında seyahat, ticaret yahut başka amaçlarla Üsküdar'a gelen kişilerin sahip olduğu eşya ve kitaplar hakkında kadı sicilleri ilginç bilgiler vermektedir. Bunlardan bir kısmı sakin oldukları hanlarda veya başka mekanlarda vefat etmiş ve sonrasında malları kadı tarafından tespit edilmiş kişilerdir.

Üsküdar'a gelen ve bir şekilde burada vefat eden kişilerin yanlarında kitaplar da bulunmakta ve bunlar kadı tarafından kayıt altına alınmaktaydı. Bu kayıtlar, dönemin ticari ve kültürel bir metaı olarak kitapların şehirler veya ülkeler arasındaki hareketliliği ve kitap ticaretinin potansiyeli hakkında bizlere değerli bilgiler vermektedir. Bunlar hakkında şer'iyye sicillerinde tutulmuş olan kayıtlar, terekelerden farklı olarak düzenlenmiştir. Bu türden belgeler daha çok kadılar tarafından ölen kimsenin mal varlığını kayda almak ve muhafazasını sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Özellikle bunlar arasında Mahmud Şah b. Abdullah'a ait olan eşya ve kitap listesi her ne kadar Üsküdar toplum hayatının kitapla ilişkisi bakımından bir anlam taşımasa da kitap ticareti ve kitap kültürünün yaygınlaşması bağlamında ufuk açıcı bir değere sahiptir. (Gradeva, 2021, s. 228).

Tablo 2. Üsküdar Kadı Sicillerinde Kitap İçeren Terekeler ve Kitap Sayıları

Dönemi	Yıl	Defter Sayısı	Kitap İçeren Tereke Sayısı	Kitap Sayısı
Yavuz Sultan Selim Dönemi (1513-1520)	7	2	2	8
Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ((1520-1566)	46	25	9	69
II Selim Dönemi (1566-1574)	8	12	3	4
III. Murad Dönemi (1574-1595)	21	52	9	54
III. Mehmed Dönemi (1595-1603)	5	10	2	4
Toplam	87	101	25	140

2 Numaralı tabloda Üsküdar Kadılığı'nda XVI. yüzyıl boyunca tutulan siciller ve bunların ihtiva ettiği kitap kayıtlarına baktığımızda 7 yıllık Yavuz Sultan Selim dönemine ait sicil sayısı 2 defter ile sınırlı kalmış ve bu sicillerde 2 tereke kaydında kitaba rastlanmışken, 46 yıllık Kanuni döneminde sicil sayısı 25'e çıkmış ve kitap içeren tereke sayısı ise 9'a yükselmiştir. Bu dönemde, sicil sayısı 12 kat artmışken, kitap içeren tereke kayıtlarının sayısı ise 4,5 kat artmıştır. 7 yıllık Yavuz Sultan Selim (2 tereke de 8 kitap) ve 8 yıllık II. Selim dönemlerini (3 terekede 4 kitap) karşılaştırdığımızda defter sayısı 5 kat artmışken kitap terekelerinde aynı oranda bir artışın olmadığını, hatta kitap sayısı bakımından düşüşün olduğunu görüyoruz. II. Selim döneminde kitap içeren kayıt sayısı 3'le sınırlı kalmışken III. Murad döneminde tespit edilen 9 tereke kaydı neredeyse Kanuni Sultan Süleyman döneminde tespit edilen kitap tereke sayısına eş değerde bir artış göstermiştir. Yine III. Mehmed'in 5 yıllık iktidar döneminde de Yavuz ve II. Selim dönemlerine yakın olarak 2 kitap terekesi tespit edilmiştir.

Tablo 3. XVI. Yüzyıl Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahiplerinin Listesi

Sıra No	Şahıs Adı	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Kitap Sayısı	Serveti	Kitapların Toplam Fiyatı	Kitapların Servete Oranı	Tespit Edildiği Kaynak
1	Şeyhî b. Osman	922	1516	1	331	200	%66.6	No:1 / v.79a
2	Abdi b. Ömer	925	1519	7	12.814	202	%1.57	No:2 / v.50b
3	(...)	927	1521	14	(...)	186		No:2 / v.124b
4	Suhte	928	1522	14	718	364	%50,60	No:3 / v.33a
5	Sinan b. Abdullah	928	1522	4	8.189	462	%5.6	No:3 / v.35a
6	Yusuf Fakih	934	1528	8	100	40	%40	No:6 / v.47b
7	Mustafa Çelebi b. İsa Kadı	936	1530	7	1357	147	%10.8	No:6 / v.151b
8	Katip Hasan	942	1535	1	943	51	%5.4	No:9 / v.110b
9	İbrahim b. Musa	957	1550	1	8842	81	%0.91	No:15 / v.125a
10	Merkepzade Muslihiddin Halife	957	1550	12	2206	490	%22.2	No:15 / v.146b
11	Seydi el-Kayyum Mehmed Paşa	971	1564	7	5428	365	%6.7	No:26 / v.97b
12	Emir Alaaddin'in eşya listesindeki kitaplar	976	1568	1				No:32 / v.52b
13	Hasan b. Beşir	977	1570	2	25614	6	%0.02	No:34 / v.66b
14	Fatma binti Ali	979	1571	1	23101	82	%0.35	No:37 / v.15a
15	Mehmed b. Said	983	1576	1				No:42 / v.68b
16	el-Hac Veliyüddin b. Şaban	983	1576	4	153480	700	%0.45	No:42 / v.72a
17	Mustafa Paşa Evkafının mütevellisi Geyvan Bey	992	1584	3				No:61/v.205a
18	Mehmed b. Yusuf	994	1585/1586	2	8576	330	%3.84	No:67 / v.12a
19	Besim b. Abdullah	990	1582	2	3883	24	%0.61	No:69 / v.84a
20	Süleyman b. Hızır	997	1589	1	13298	300	%2.2	No:77 / v.76a
21	Mahmud Şah b. Abdullah	998	1590	39				No:78 / v.96a
22	Ahmed b. (...)	1000	1592	1	2009	800	%39.8	No:85 / v.52a

23	Yusuf b. Budak	1001	1593	2	35915	600	%1.67	No:94 / v.5b
24	Kallab (Adı belirsiz)	1004	1596	2				No:94 / v.30a
25	Cin Ali	1004	1596	2				No:94 / v.30b

Kitap Sayıları

XVI. yüzyılda tespit edilen 25 terekede sayısı belli olan toplam 140 adet kitap bulunmaktadır. Bu terekeler içerisinde en çok kitaba sahip olan Mahmud Şah b. Abdullah'ın (Tacir) 39 kitaplık listesi öne çıkmaktadır. Kitap sayısı bakımından XVI. yüzyılda dikkati çeken bir koleksiyona sahip olan Mahmud Şah'ın, kendisi Üsküdar'da yaşamamakla beraber Üsküdar'da vefat etmiş olması ve kitaplarının Üsküdar kadı sicillerinde 1590 yılında kayda geçmiş olması sebebiyle incelenmiştir. Mahmud Şah muhtemelen bölgesel kitap ticareti yapan önemli bir isimdi. Bu kitap ticaretinin içerisindeki yerini doğrudan geride bıraktığı 39 kitaplık büyük bir koleksiyonun varlığından anlıyoruz. Bu kitaplar içerisinde dikkati çeken en önemli kitaplar *Kasım Ali el Şirazi* hattıyla yazılmış olan ve çoğu müzehhep ve değerli bir koleksiyonu oluşturan Mushaflardır. *Mushaf-ı Şerif-i Kebir* Müzehheb ve Kasım Ali el Şirazi hattıyla şeklinde detaylı olarak tanımlanmış olan bu Mushaflara herhangi bir fiyat takdiri yapılmamasına rağmen bunların önemli bir ticari değeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitaplar Osmanlı kitap ticareti ve tarihi bakımından kayda değer erken örneklerden biridir. Bu bakımdan Üsküdar'da Davut Paşa'da vefat ettiği kaydedilen bu zatın kitap sayısı ve niteliği bakımından oldukça önemli bir koleksiyona sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kitaplarının tamamının Arapça ve Farsça eserlerden oluştuğu görülmektedir. Mahmud Şah'ın kökeni bakımından Osmanlı coğrafyası dışından gelmiş bir tacir olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu belge, Arapça ve Farsça kitap ticaretinin 1590lı yıllarda Üsküdar bağlamında değerlendirilebileceğini gösteren elimizdeki yegâne belge olması dolayısıyla önem kazanmaktadır.

Mahmut Şah b. Abdullah'ın terekesi dışında kitap sayısı bakımından dikkati çeken iki tereke daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1522 yılında terekesi kayda geçirilen ve ismi zikredilmeyen bir medrese talebesi (suhte) olup, diğeri ise adı sicil sayfalarındaki tahribat dolayısıyla silindiği için kendisi hakkında bilgi sahibi olamadığımız bir şahsa aittir. İkisinin de on dörder kitabı bulunmaktadır. Medrese talebesinin koleksiyonunda medrese kitaplarının yanında *Gülistan* gibi

bir edebiyat kitabı da yer almaktadır. 1521’de vefat eden ve ismi okunamayan şahıs hakkında ise her ne kadar bilgi sahibi olamasak da, kitaplarına baktığımızda onun da ilmiye kökenli olduğunu anlıyoruz çünkü hemen hemen tüm kitapları medrese kitapları olarak dikkati çekmektedir. XVI. yüzyıldaki bu iki tereke kaydından sonra Merkepzeade Muslihiddin Halife’nin terekesindeki kitaplar sayı bakımından dördüncü sırada yer almaktadır. 1550 tarihinde kayda geçmiş olan bu kitapların on üç adet olduğu görülmektedir. Kendisinin kitapları incelendiği zaman *Kuran-ı Kerim* dışında medrese kitaplarının koleksiyonu oluşturduğunu görmekteyiz. Unvanına bakıldığında kendisini ilmiye sınıfına mensup olarak düşünebileceğimiz Yusuf Fakih’in 1528 tarihli terekesindeki 8 eser de medrese kitabıdır. Abdi b. Ömer, Mustafa Çelebi b. Muslihiddin (Kadı) ve Seydi el-Kayyım Mehmed Paşa’nın da yedişer kitabı bulunmaktadır. Bunların dışında 2 kişinin 4 kitabı, 1 kişinin 3 kitabı ve 90 adet Kur’an cüzü, 4 kişinin 2 kitabı ve 10 kişinin de 1’er kitabı bulunmaktadır.

10 kişinin terekesinde sadece 1 kitap mevcutken, bu rakamı geçen tereke sayısı 15’tir. Kitap sahibi olduğu tespit edilen 25 kişi ile kitap sayısının birbirine oranına baktığımızda bir yüz yıl içerisinde, kişi başına 5-6 kitap düştüğü görülmektedir. Tacire ait kitapları bu ortalamaya dahil etmezsek, kişi başına 4 kitap düşmektedir.

Tacir olduğu zikredilen Mahmut Şah b. Abdullah’ı dışarıda bırakacak olursak, isimlerinden yahut koleksiyonlarından ilmiye sınıfına dâhil olduğunu düşündüğümüz kişilerin bile kitap sayılarının 10’lu rakamları geçmediği ve kitaplarının toplam değeri bakımından 40 ilâ 700 akçe aralığında olduğu görülmektedir.

Aynı yüzyıl içerisinde Bursa’daki terekeler üzerinden yapılan bir çalışmaya baktığımızda ise kişi ve kitap sayısı bakımından Üsküdar ile arasında ciddi farklar olduğunu görüyoruz. XVI. yüzyılda Bursa terekelerinde 400 farklı türde 2098 adet kitap kaydı tespit edilmişken (Karataş, 1995, s. 16), Üsküdar’da 52 farklı türde 140 kitap kaydına rastlanmaktadır. Kişi başına düşen kitap sayısı bakımından Bursa ile Üsküdar arasında önemli farklar olmadığını söyleyebiliriz zira tereke kayıtlarına göre Bursa’da kişi başına ortalama kitap sayısı 5 iken bu sayı Üsküdar’da 4 civarındadır.

Tablo 4. XVI. Yüzyıl Terekelerinde Kitap Sayıları Bakımından Yüksek Olan Terekeler

Şahıs Adı	Tarih (M.)	Kitap Sayısı
Mahmud Şah b. Abdullah (Tacir)	1590	39
(...) ³	1521	14
Suhte	1522	14
Merkepzeade Muslihiddin Halife	1550	12
Yusuf Fakih	1528	8
Abdi b. Ömer	1519	7
Mustafa Çelebi b. İsa Kadı	1530	7
Seydi el-Kayyım Mehmed Paşa	1564	7
Sinan b. Abdullah (Silahtar)	1522	4
el-Hac Veliyüddin b. Şaban	1576	4

Kitapların Fiyatları, Servet İçindeki Yeri ve Servete Oranları

Osmanlı kitap tarihi konusunda incelenmesi gereken fakat bugüne kadar üzerinde fazla durulmamış olan hususların başında kitap fiyatları gelmektedir. Kitap fiyatları için elimizde mukayeseli çalışmalar yapacak bu alanla ilgili endeksler olmadığı gibi kitap fiyatlarına dair veriler de bulunmamaktadır. Dolayısıyla kitapların piyasa fiyatları ile terekelerde kaydedildiği değerleri üzerinden bir yorum geliştirme imkanı da mevcut değildir.

Üsküdar sicillerinde yer alan terekelerdeki kitap fiyatlarının değerlendirilmesini ve kitap fiyatlarının zaman içerisindeki değişimini görmeyi zorlaştıran bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlardan biri terekeyi kaydeden kâtibin kitabın adını tam yazmaması, *kitab*, *türki kitap*, *farisi kitap* gibi genel isimlerle kaydetmesi yahut “alayı” diyerek birkaç kitabı birlikte fiyatlandırmasıdır. Bu tür kayıtlar kitapların hem kendi içinde hem de birbirleri arasında fiyat bakımından karşılaştırma yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Üsküdar sicillerinde yer alan kitapları fiyatları bağlamında değerlendirmeyi güçleştiren ikinci husus kitapların yazma eserler olmasıdır. Yazma eserlerde, basma eserlerdeki standart durum söz konusu olmadığından; yazısının güzelliği, telif veya istinsâh tarihi, cilt ve tezhip özellikleri dolayısıyla nüshalar arasında

3 Defterin fiziki şartları sebebiyle tereke sahibinin ismi okunamamıştır.

büyük fiyat farkları ortaya çıkmaktadır.⁴ Bu yüzyılda da bunun örneklerini görmekteyiz. Örneğin *En'am-ı Şerif*'in iki nüshası arasındaki fiyat farkı 10 kata ulaşmaktadır. Yine *Kitab-ı Kafiye*'nin bir nüshası 1522 yılında 77 akçe iken bundan tam 40 yıl sonra 5 akçe ile kayıtlarda yer almıştır. *Cönk*, *Hamayil*, *Hüsâm-ı Kâtî*, *Kur'an-ı Kerim*, *Kudûrî* ve *Muhammediye* bu değişken fiyat aralıklarına örnek kitaplardandır.

XVI. yüzyıl Üsküdar terekeleri içerisinde en pahalı eserlerin başında Mushaflar gelmektedir. Mushafların terekelerdeki diğer bütün kitaplardan çok daha yüksek değerlerde olduğu ve bu bağlamda Üsküdar'daki kitap terekeleri içerisinde fiyat aralıkları bakımından önemli eserlerin başında geldiği görülmektedir. 81 ila 422 akçe aralığında görülen Kur'an-ı Kerim'lerin fiyat bakımından en yüksek seviyede görüldüğü tereke sahipleri, Silahtar Sinan b. Abdullah, Merkepzade Muslihiddin Halife, Mehmed b. Yusuf ve Süleyman b. Hızır'dır.

Türkçe bir kitap olan *Muhammediye* de fiyat bakımından kayıtlarda dikkat çeken kitapların başında gelir. Terekelerde 120, 300 ve 800 akçe değer biçilen ve halkın rağbet ettiği en önemli eserler arasında yer alan *Muhammediye*, XVI. yüzyılda 3 terekede görülmüştür. Bu eserin, ciddi anlamda yüksek değerlerde olduğu ve bazı nüshalarına da Mushaflardan bile yüksek fiyat takdir edildiği anlaşılmaktadır.

En'âm sûresinin Yâsîn ve Mülk sûreleriyle beraber bir mecmua halinde yazıldığı *En'am-ı Şerif* kitabı, bu yüzyılda iki ayrı terekede yer almıştır. Terekelerde bu eserlerden biri 50 akçe fiyat ile kaydedilmişken diğeri 500 akçe fiyata sahiptir. Gizli ilimler sınıfına dahil edebileceğimiz *Hamayil* (Demirci, 2020, s. 265-267) ise, terekelerde iki kayıta ve 30 ile 100 akçe aralığında yer almaktadır.

Terekelerde en çok rastladığımız kitap türü fiyatları bakımından en ucuz olan medrese kitaplarıdır. Medrese kitaplarının genelde 2 ile 77 akçe aralığındaki fiyatlarla kaydedildiğini görüyoruz. Tek bir *Muhammediye*'nin yahut *Kur'an-ı Kerim*'in bile Üsküdar sicillerinde kayıtlı bulunan tüm medrese kitaplarından daha pahalı olduğunu söyleyebiliriz. *Kafiye* kitabı 77 akçe ile, *Vaz'* kitabı 54 akçe ile biraz daha yüksek fiyatlı olmaları bakımından medrese kitapları içinde öne çıkmaktadırlar. *Sarf* kitapları 30, *Akaid* kitabı 22, *Arabi Lügat* 10, *Metn-i Şem-*

⁴ Bugüne kadar kitap fiyatlarını sistematik olarak inceleyen yegane çalışma için bkz.: (Erünsal, Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar, 2013, s. 171); (Erünsal, Osmanlılarda Kitap Ticareti: Sahaflar ve Kitapçılar, 2021).

siye 10-15 akçe, *Dibace Şerhi*'nin 5 akçe, *Avamil* 2,5, *Ahkam* ve *Feraiz* 3 akçe gibi fiyatlarla terekelerde kaydedilmiştir. Bu bağlamda medrese kitaplarının fiyat aralıklarının düşük olduğunu ve ticari bakımdan da çok önemli bir değere sahip olmadığını söyleyebiliriz.

Mushaf ve medrese kitaplarının dışında Üsküdar'da edebî nitelikte eserler arasında sayabileceğimiz Cönklerin 5, 19, 40 akçe, 1522 tarihinde ilk kez sicillere kaydedilmiş olan *Gülistan* nüshasının ise 17 akçe gibi düşük fiyatlara sahip olması, bu yüzyılda dolaşımda olan edebî eserlerin de medrese kitapları gibi düşük fiyatlara sahip olduğunu göstermektedir.

Terekelerde fiyatları belirtilen ve belirtilmeyen kitapların toplam sayısı 140'ı bulmakta olup, bunlardan fiyatları belirtilmeyenlerin sayısı 86'dır. XVI. yüzyıl Üsküdar terekelerinde yer alan kitapların fiyat aralığı 2 akçe ile 800 akçe aralığında değişmektedir. Bunların büyük bir kısmı 2 ila 100 akçe aralığında fiyatlara sahiptir. 100 akçe üzerinde olan 12 kitap bulunurken 100 akçe altında 74 kitap bulunmaktadır. 1-50 akçe aralığında 67 kitap, 50-100 akçe aralığında 7 kitap, 100-150 akçe aralığında 3 kitap, 150-200 akçe aralığında 2 kitap, 300 akçelik 4 kitap, 400 akçelik 1 kitap ve 400 üzeri 3 kitap terekelerde yer almıştır.

Tablo 5. XVI. Yüzyıl Üsküdar Terekelerinde Kitap Fiyatları

Kitap Adı	Fiyatı		
Kitab-ı Muhammediye	800	Kelam-ı Kadim	82
En'am-ı Şerif	500	Kelamullah	81
Kelamullah hediyesi	422	Kuduri	79
Mushaf-ı Şerif cild 2	400	Mütevassıt maa Kafiye	77
Hediye Kelamullah	300	Mutavassıt ve gayruhu bir cildde	69
Muhammediye cild 1	300	Vaz'	54
Kelam-ı Şerif? hediyesi	300	En'am hediyesi	50
Mushaf-ı Şerif	300	Feraiz ma'a şerh	40
Hediye-i Kelam-ı Kadim	200	Farisi Risale ve Mecmua ve	40
Kelam-ı Kadim	200	Fal-i Kuran	
Hatime-i Kelam-ı Kadim	150	Cönk	40
Kitab-ı Muhammediye	120	Eczalar	32
Hamayil	100	İsfahani cüzleri	30

Kitablar	30
Kitab-1 Sarf	30
Hamayıl	30
İki kitab	30
Küçük Haşiye	28
Vikaye	27
Tabirname ve Fal	24
Akaid	22
Muhtar	22
Kitab	21
Kitab-1 Kuduri	20
Kitab-1 Kuduri	20
Muhtasar Sarf ma'a Şerh	20
İftitah	20
Evrak-1 muhtelif eczası	20
Cönk	19
Evrak	19
Hasan Paşa	17
Gülistan	17
Hasan Paşa kıymet	16
Hüsâm-1 Kati	15
Haşiye	15
Kitab-1 Sarf	15
Metn-i Şemsiye ve Hüsâm-1	15
Kati ve Gayruhu	
Misbah 2	12
Kitab-1 Mukaddime	10
Kitab-1 Kuduri	10
Metn-i Şemsiye	10
Sarf Kitabı, Maksut, İzzi,	10
Merah	
Arabî Lügat	10
Misbah	8
Mecmua	7
Mazbut Maksud	6

Kitab 2	6
Mazbut	5
Risale-i Tecvid	5
İzzi	5
Dibace serhi	5
Kitab-1 Kafiye	5
Avamil maa Misbah	5
Cönkler	5
Muhammesat	3
Cetvel-i Feraiz Köhne	3
Ahkam ve Evrak	3
Hüsâm-1 Kati	2
Avamil	2
Def'a evrak	2

Üsküdar’da kitap fiyatlarının dağılımına topluca baktığımızda fiyatları bilinen 86 kitabın %86’sının 100 akçenin altında olduğu görölmektedir. Üsküdar halkının XVI. yüzyılda sahip olduğu kitapların fiyatlarının çok kayda değer olmadığını söyleyebiliriz. Bu dönemde tespit edilen terekelerde yer alan toplam kitap sayısının, toplam kitap fiyatına bölünmesi ile ortalama bir kitabın 40 akçe civarında bir değere sahip olduğunu görüyoruz. Bu durum, Üsküdar halkının ekonomik refah seviyesinin henüz İstanbul ile kıyaslanmayacak kadar düşük olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 6. XVI. Yüzyılda Terekelerde Kitapların Fiyat Aralıkları

Akçe	Kitap Sayısı
2-10 aralığında	18 kitap
10-50 aralığında	36 kitap
50-100 aralığında	8 kitap
100-500 aralığında	11 kitap
800 ve üzeri	1 kitap

XVI. yüzyıl Üsküdar terekelerini terekelerde yer alan kitapların toplam fiyatı üzerinden değerlendirdiğimiz zaman üç terekenin öne çıktığı görölmektedir. Bu terekelerdeki kitapların toplam değeri 600 ila 800 akçe aralığında değişmektedir. Bunlardan ilki Ahmed b. Abdullah’ın 1592 tarihli terekesidir. Bu şahsın sadece bir kitabı vardır. Bu eser 800 akçelik değeriyle XVI. yüzyılda Üsküdar’da yer alan en pahalı eser olan *Muhammediye*’dir. Türkçe olan bu eserin değeri toplum nezdinde taşıdığı önemi de göstermektedir. *Muhammediye*, Yazıcıoğlu Mehmed’in (ö. 855/1451) Osmanlı dinî-tasavvufî kültürünün oluşmasına katkıda bulunan manzum eseridir. (Uzun, 2020, s. 583-584) Toplam serveti 2.009 akçe olan Ahmed’in mensup olduğu sınıfı bilemesek bile en azından ekonomik bakımdan 800 akçelik bir kitabı alma gücüne sahip olduğunu ve nitelik bakımından kitaba önem verdiğini söyleyebiliriz.

Kitap fiyatı bakımından yüksek değerde koleksiyonu bulunan bir diğer tereke sahibi ise 1576 yılında vefat eden el-Hac Velîyüddin b. Şaban’dır. Toplam değeri 700 akçe olan 3 kitabı vardır. Bu kitaplardan ikisi 400 akçe değerinde *Mushaf-ı Şerif* diğeri ise 300 akçe değerindeki *Muhammediye*’dir. Kitap sahibi olanlar içerisinde, 153.480 akçelik serveti ile Üsküdar’ın en varlıklı kişilerinden olduğu görülen el-Hac Velîyüddin b. Şaban’ın terekesi bize mesleği ya da mensup olduğu sınıf hak-

kında bilgi vermemektedir fakat dini ilimlere olan ilgisine, sahip olduğu kitaplara ve geride bıraktığı yüklü servete baktığımızda ticaretle uğraşan fakat kitaba sahip olma derecesinde önem veren, yahut kitabı bir yatırım aracı olarak gören dindar biri olabileceğini söyleyebiliriz. Onun 700 akçe değerinde 4 kitabı bulunmaktaydı.

Değerli kitaplara sahip olan bir diğer kişi ise Yusuf b. Budak'tır. 1593 yılında vefat ettiği kayıtlara geçen Yusuf b. Budak'ın toplam değeri 600 akçeyi bulan iki adet kitabı bulunmaktadır. Bunlardan ilki 500 akçelik bir *En'am-ı Şerif*, diğeri ise 100 akçelik bir *Hamayil*'dir. En'am-ı Şerif'e bu değer in biçilmesinde tezyinatlı olmasının etkisi olduğu söylenebilir. Kitap fiyatlarına yakından baktığımız bu üç kişi hakkında her ne kadar tahminden öteye detaylı bir bilgi sahibi olamasak da ekonomik bakımdan yüksek değerde kitaplara sahip olacak maddi güçte olduklarını söyleyebiliriz.

Terekelerdeki kitaplarının toplam değeri bakımından 200 akçenin üzerinde kitabı olan 7 kişinin bulunduğu görülmektedir. Kitaplarının toplam değerlerine bakıldığında zaman Merkepzeade Muslihiddin'in 490, Sinan b. Abdullah'ın 462, Mehmed Paşa Vakfı Kayyımı Seydi'nin 365, suhtenin 364, Mehmed b. Yusuf'un 330, Süleyman b. Hızır'ın 300 ve Abdi b. Ömer'in 202 akçe değerinde kitaplara sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 7. XVI. Yüzyılda Sahip Olunan Koleksiyonların Toplam Değeri ve Servetleri

Şahis Adı	Tarih (M)	Kitap Sayısı	Kitapların Toplam Değeri	Serveti
Ahmed b.	1592	1	800	2.009
el-Hac Veliyüddin b. Şaban	1576	4	700	153.480
Yusuf b. Budak	1593	2	600	35.915
Merkepzeade Muslihiddin Halife	1550	12	490	2.206
Sinan b. Abdullah (Silahdar)	1522	4	462	8.189
Seydi el-Kayyım Mehmed Paşa	1564	7	365	5.428
Suhte	1522	14	364	718
Mehmed b. Yusuf?	1585/1586	2	330	8.576
Süleyman b. Hızır	1589	1	300	13.298
Abdi b. Ömer	1519	7	202	12.814

Terekelerde yer alan kitapların toplam değerinin servete oranına baktığımızda %66'lık bir oranla Şeyhi b. Osman'ın terekesi öne çıkmaktadır. Tek bir kitabı olmasına rağmen kitap değerinin 200 akçe ve servetinin ise 331 akçe olması dolayısıyla servete oranı bakımından ilk sırada yer almaktadır. Kitaplarının değeri servete oranı bakımından ikinci sırada bir medrese talebesi olan ve terekesinde ismi zikredilmeyen bir suhte gelmektedir. 14 kitaplık koleksiyonu olan bu suhtenin terekesi, toplam serveti düşük olması dolayısıyla (718 akçe) oran bakımından %50,6 gibi yüksek bir rakamla öne çıkmaktadır. Daha sonra lakabından ilmiye sınıfına mensup olduğunu anladığımız ve yine serveti düşük olması sebebiyle kitaplarının değerinin servete oranı %40 gibi yüksek bir rakam olan Yusuf Fakih'in terekesi gelmektedir. Kitapları toplamının servete oranı yüksek olan diğer tereke sahipleri, %39,8 ile Ahmed, %22 ile Merkezade Muslihiddin Halife ve %10,8 ile Mustafa Çelebi b. İsa Kadı'dır.

Tablo 8. XVI. Yüzyılda Kitapların Servete Oranı En Yüksek Olanlar

Şahis Adı	Tarih (M)	Kitap Sayısı	Serveti	Kitapların Toplam Fiyatı	Kitapların Servete Oranı
Şeyhî b. Osman	1516	1	331	200	%66.6
Suhte	1522	14	718	364	%50,6
Yusuf Fakih	1528	8	100	40	%40
Ahmed b.	1592	1	2.009	800	%39.8
Merkezade Muslihiddin Halife	1550	12	2.206	490	%22.2
Mustafa Çelebi b. İsa Kadı	1530	7	1.357	147	%10.8
Seydî el-Kayyım Mehmed Paşa	1564	7	5.428	365	%6.7
Sinan b. Abdullah	1522	4	8.189	462	%5.6
Katip Hasan	1535	1	943	51	%5.4
Süleyman b. Hızır	1589	1	13.298	300	%2.2

Konuları Bakımından Kitapların Dağılımı

Bu yüzyılda 25 tereke içerisinde tespit edilen 140 kitabın konularına göre dağılımına baktığımızda 52 farklı türden kitabın yer aldığını görüyoruz. Bazı terekelerde kitapların ismi kaydedilmemiş ve bunlar sadece *Kitap*, *Türki Kitap*, *Farisi Kitap* gibi nitelendirmelerle terekelerde yer almış olup bunlar konuları ba-

kımından değerlendirilememiştir. Elde edilen 25 terekenin on üçünde *Kelamullah*, *Kelâm-ı Kadim*, *Mushaf-ı Şerif* gibi farklı şekillerde ifade edilmiş Kuran-ı Kerim bulunurken diğer on iki kayıta bulunmamaktadır. XVI. yüzyıla ait 13 terekede 28 ayrı yerde kaydedilmiş olan Mushaflar, İslam dünyasında ve Osmanlı İmparatorluğu'nda en yaygın olarak okunan kitapların başında gelmektedir. 25 terekenin 13'ünde yer alması da Mushaf'a olan rağbeti göstermektedir.

En'âm sûresinin Yâsîn ve Mülk sûreleriyle beraber bir mecmua halinde yazıldığı *En'am-ı Şerif* kitabı, bu yüzyıldaki terekelerde iki kere yer almıştır. Bilhassa Osmanlı sanatkârları en'âm-ı şeriflerin yazılması, tezhip edilmesi ve ciltlenmesi hususunda ince zevk ve hünerlerini göstermişler, bu alanda İslâm sanatlarının en güzel örneklerini vermişlerdir. (Işık, 1995, s. 169-170). Bu nedenle olsa gerek, terekelerde bu eserlerden biri 50 akçe değere sahipken diğeri 500 akçe gibi oldukça yüksek bir değerde kaydedilmiştir.

Tablo 9. Tereke Kayıtlarında Geçen Mushaf ve İlgili Eserler⁵

Eserin Adı	Terekelerdeki Sayısı	Geçtiği Tarih
Eczâ-i Şerife	2	1522, 1584
En'âm-ı Şerif	2	1530, 1593
Fâl-i Kur'an	1	1522
Kasım Şirazî Hattıyla Gubâr		1590
Kasım Şirazî Hattıyla Nesih	7	1590
Kasım Şirazî Hattıyla Sülûs		1590
Kelâm-ı Kadîm	5	1516, 1519, 1564, 1571, 1596
Kelâm-ı Şerif	1	1585/86
Kelâmulullah	3	1522, 1550(2)
Risâle-i Tecvid	1	1521
Mushaf-ı Şerif	10	1576 (2), 1584, 1589, 1590
Mushaf-ı Şerif Sağır Müzehheb nesih hattıyla	1	1590
Mushaf-ı Şerif Kebir Müzehheb Kasım Ali eş-Şirazî Hattıyla	1	1590

⁵ Kitaplar konularına göre sınıflandırılırken; (Tak & Aydın, XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme), 2019) makalesinden faydalanılmıştır.

İncelediğimiz terekeler arasında en yaygın eserlerin medrese kitapları olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda 22 eser ile gramer kitaplarında bir yoğunlaşma olduğunu, bunu 11 eser ile fıkıh konusundaki kitapların takip ettiğini görüyoruz. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Hanefî fıkıh kitapları aynı zamanda, kadıların şerî meselelerde verdikleri hükümlerin başlıca kaynağı idiler. (Tak & Aydın, XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme), 2019) s.201) Az miktarda olmakla beraber mantık, akaid, ferâiz, belagat ve lügat gibi çeşitli konularda medrese kitaplarının da konu çeşitliliği içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz.

Osmanlı medrese sisteminde okutulan ve bundan dolayı da toplumun çeşitli kesimlerine ve özellikle de ilmiye sınıfına ait kitaplar arasında sıklıkla geçen eserler yine Üsküdar kitap terekelerinde de en çok karşılaştığımız eserler arasında bulunmaktadır. Bu açıdan elimizdeki verilere baktığımız zaman Üsküdar'ın 1510'lu yıllardan başlayan tereke kayıtları aslında medrese kitaplarının XVI. yüzyıldaki coğrafi yaygınlığını görmemize de imkân vermektedir. Bu özelliğiyle de Üsküdar Bursa'dan sonra en düzenli tereke kayıtlarına sahip olan şehir olarak düzenli veriler elde edebileceğimiz bir özelliğe sahiptir. Bu özelliği dolayısıyla Üsküdar tereke kayıtlarındaki kitaplara baktığımız zaman özellikle *Misbah* ve *Sarf* kitaplarının (4'er adet) en çok kayda geçmiş kitaplar olarak öne çıktığını görmekteyiz. Bundan sonra sayı olarak 3 adet *Kudûrî* bulunmaktadır. *Hasan Paşa* ve *İftitah*'ın aynı eserler olduğunu kabul edersek bunların da 3 adet olduğunu söyleyebiliriz. (Yazıcı H. , 1997, s. 338-339) *Hüsam-ı Kâti*, *İzzî*, *Kafiye*, *Maksud*, *Metn-i Şemsiye* ve *Avamil* ikişer adet olarak terekelerde karşımıza çıkmıştır. XVI. yüzyılda Üsküdar terekelerinde yer alan medrese kitaplarından ilki olarak karşımıza çıkan *Kudûrî*, 1519'dan itibaren kayıtlarda yer almaktadır. 1521'den itibaren *Ferâiz maa Şerh*, *Hüsam-ı Kâti*, *İftitah*, *İzzî* ve *Maksud* gibi eserler terekelerde görülmeye başlanmaktadır.

1519-1522 yılları arasında kayda geçmiş olan 4 terekenin de neredeyse tamamı medrese kitaplarıdır. XVI. yüzyıl başlarında 1521 yılından itibaren bütün Osmanlı coğrafyasında okutulan medrese kitaplarının ekserisinin Üsküdar terekelerinde de yer aldığını ve bu bağlamda da medrese kitaplarının Üsküdar özelinde de çok yaygın olarak dolaşımda olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 10. Tereke Kayıtlarında Yer Alan Medrese Kitapları

Eserin Adı	Terekelerdeki Sayısı	Geçtiği Tarih
Ahkam	1	1550
Akaid	1	1522
Arabî Lügat	1	1530
Avâmil	2	1528, 1564
Cetvel-i Ferâiz	1	1550
Dibâce Şerhi	1	1521
Ferâiz ma'a Şerh	1	1521
Hasan Paşa	2	1522, 1528
Hüsâm-ı Kâtî	2	1521, 1522
İftitah	1	1521
İzzî	2	1521
Kitâb-ı Kafiye	2	1522, 1564
Kudûrî	3	1519, 1521, 1550
Maksud	2	1521, 1528
Mazbut	1	1521
Merâh	1	1528
Metn-i Şemsiyye	2	1521, 1550
Misbah	4	1522, 1528, 1564
Muhammesât	1	1521
Muhtar	1	1522
Muhtasar Sarf maa Şerh	1	1521
Mukaddime	1	1519
Mutavassıt maa Kafiye	1	1522
Mutavassıt ve Gayruhu bir ciltte	1	1550
Sarf	4	1521, 1528, 1530, 1564
Vaz'	1	1522
Vikaye	1	1522

Bu yüzyıl terekelerinde 3 ayrı nüshası görülen *Muhammediye*, konusu bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda en çok okunan halk kitaplarının başında gelmektedir. Üsküdar terekelerinde XVI. yüzyılın sonuna kadar tespit edilen kitaplar içerisinde Mushaflardan sonra en yaygın olarak *Muhammediye*'ye (3 kitap) rastlanmaktadır. Fiyat bakımından da pek çok kitabın üzerinde bir değere

sahip olması, *Muhammediye*'ye halk arasında verilen önemi göstermektedir. Üsküdar terekelerinde *Muhammediye*'ye ilk olarak Mehmed Paşa Vakfı kayyımlarından Seydi'nin 1564 tarihli terekesinde rastlanmaktadır. Bu tereke Üsküdar'da *Muhammediye*'nin topluma intikal edişinin ilk kayıtlı örneği olması bakımından önemlidir. Bu eser 120 akçe değerindedir. Bundan sonra El-Hac Velîyüddin b. Şaban'ın 1576'da kaydedilmiş terekesindeki 300 akçe değerindeki *Muhammediye* ve 1592'de kayda geçmiş olan Ahmed adlı şahsın sahip olduğu 800 akçe değerindeki *Muhammediye* tespit edilmektedir. Bu nüsha dönemin en pahalı kitabı olması açısından önemlidir. *Muhammediye* ile ilgili rastladığımız bu kayıtlar, eserin yaygınlığı, fiyatlarının yüksekliği ve halk arasındaki bu esere olan rağbetin en dikkat çekici göstergelerindendir.

XVI. yüzyılda edebî eserler arasında değerlendirilen ve çeşitli dualar, sihirle ilgili notlar, ilâç tarifleri, sahibini ilgilendiren doğum ve ölüm tarihleri, alacak verecek hesapları, anonim türkû, mâni ve ilâhiler, halk hikâyeleri gibi daha birçok konu ile ilgili bilgileri içeren Cönkler (Gökyay, 1993, s. 73-75) gelmektedir. Âşık edebiyatı, dinî-tasavvufî edebiyat ve birçok folklor örneklerinin yazılı kaynaklarının başında gelen Cönkler bu yüzyılda 3 adet terekede görülmektedir.

Edebi türdeki eserlerin içerisine dahil edebileceğimiz Gülistan'a ise sadece bir terekede rastlanmaktadır. Sadî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) bu ünlü Farsça eseri münâcât, na't ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan sekiz bölümden oluşmaktadır. (Yazıcı, 1996, s. 240-241) 1522 yılında bir medrese talebesinin terekesinde rastlanan eser en azından bazı medrese talebelerinin Farsça bildiğine işaret etmektedir.

Fal, tabir-nâme, hamayil gibi toplumda rağbet gören gizli ilimlere ait diyebileceğimiz eserlere de 3 farklı terekede rastlanmaktadır. 1586 yılında kayda geçmiş olan Mehmed b. Yusuf ile 1593 yılında kayda geçmiş olan Yusuf b. Budak'ın terekelerinde *Hamayil*, 1582 yılında terekesi kayda geçmiş olan Besim b. Abdullah'ın terekesinde ise *Tabir-nâme* ve *Fal* kitapları bulunmaktadır.

Tablo 11. *Tereke Kayıtlarında Yer Alan Halk İçin Yazılmış Kitaplar*

Eserin Adı	Terekelerdeki Sayısı	Geçtiği Tarih
Cönk	3	1530, 1550, 1564
Fal	1	1582
Gülistan	1	1522
Hamayıl	2	1585/1586
Muhammediye	3	1564, 1576, 1592
Tabirname	1	1582

Bilginin Toplumsallaşması Bağlamında Üsküdar Kitap Terekelerinin Değerlendirilmesi

Osmanlı toplumunda bilginin toplumsallaşması bağlamında kitabın rolü neydi? Yazma kültürünün hâkim olduğu bir çağda ve coğrafyada yazma eserler bilginin topluma intikalinde ne derece etkili oluyor ve nasıl bir rol üstleniyordu? XVI. yüzyılda elimizde sınırlı sayıdaki belgenin ve bunlardan çıkardığımız verilerin genel tabloyu ne derece yansıttığını bilemesek de bizlere ilginç veriler sunduğu açıktır.

Üsküdar kadı sicilleri XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda dolaşımda olan eserlere dair bilgi verirken, kitap sahiplerinin de bu dolaşım ağı noktasında önemli bir role sahip olduğunu ispatlıyor. Genellikle üç ayrı sınıfın kitap sahibi olduğunu gördüğümüz bu yüzyılda Üsküdar'da hem kitap sayısı hem de çeşitliliği bakımından öne çıkan İlmiye sınıfı ilk ve önemli grubu oluşturmaktadır.

XVI. yüzyılda Üsküdar'da bilginin üretilmesi ve yaygınlaştırılması noktasında en temel grubu oluşturan ilmiye sınıfı, medresede tahsil etmiş olduğu dersleri çeşitli araçlarla toplumsallaştırmaktadır. Zira medrese, Osmanlı İmparatorluğunda bilginin yegâne üreticisi ve dağıtıcısı olan kurumsal bir yapıdır. İncelediğimiz tereke sahiplerinden %16'sının medrese kökenli ve ilmiye sınıfına mensup olduğunu görmekteyiz. Bu kişilerin terekelerinde yer alan kitaplar, Osmanlı ulemasının medresede okuduğu veya yararlandığı kaynak eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle, Osmanlı toplumsal kültürünü oluşturan temel bilgi alanında medrese kökenli bilginin esas olduğunu söyleyebiliriz.

Terekelerinde mesleklerine dair bilgiler zikredilmese de lakaplarından ve sahip oldukları kitapların konu çeşitliliğinden anladığımız kadarıyla, Yusuf Fakih,

Mustafa Çelebi b. İsa Kadı, Mehmed Paşa Camii Kayyumu Seydi'yi ve medrese talebesi olan bir suhteyi bu sınıfa mensup sayabiliriz. İlmiye sınıfına mensup kişiler ile ilgili yüzdelik bilgi verilirken kişilerin unvanlarından yola çıkarak %16 oranına ulaşmakla beraber terekelerdeki kitapları konuları bakımından incelediğimizde, sahip oldukları medrese kitapları üzerinden bazı tereke sahiplerini de ilmiye sınıfına dahil edebiliriz. Bu bağlamda terekenin kayıtlı olduğu sayfanın üst kısımlarının yıpranmış olması dolayısıyla kimliği tespit edilemeyen ve terekesindeki 14 kitaplık koleksiyonun neredeyse tamamının medrese kitaplarından oluştuğu kimliği belirsiz bu kişiyi de yine ilmiye sınıfına dâhil edebiliriz. Bu kişinin de ilavesiyle ve yalnızca Üsküdar'da sakin olan 19 tereke sahibi içerisinde ilmiye sınıfına mensup olanların sayısı 5'e yükselmekte ve toplam terekelerin %26'sını temsil etmektedir.

Üsküdar terekelerindeki kitapların büyük bir ekseriyetini Osmanlı medrese kültürünün yansıması olan ders kitapları ile dini ilimlere ait kitaplar oluşturmaktadır. Örneğin Arapça gramer kitapları olarak karşımıza çıkan *Avamil*, *İzzî*, *Kaşiye*, *Sarf* gibi kitapların Osmanlı Üsküdar'ında medrese kökenli ulemanın veyahut ilmiye sınıfına mensup olduğunu düşündüğümüz çeşitli grupların ellerindeki kitaplar olduğunu görüyoruz.

İkinci önemli grup *Kalemiye* sınıfıdır. Osmanlı kalemiye sınıfı büyük oranda saray merkezli bir sınıf teşkil eder. Bu sınıf suriçi İstanbul'unda Topkapı Sarayı ve çevresinde yaşamını sürdüren bir çoğunluğa sahiptir. Dolayısıyla bürokrasinin henüz gelişmekte olduğu bir dönemi temsil eden XVI. yüzyıl Üsküdar'ında, bu sınıfın İstanbul merkezinden farklı olarak temsilinin hemen hemen yok denecek kadar az olduğunu söyleyebiliriz. Yine unvanlarından anlayacağımız üzere Kâtip Hasan ve Merkepazâde Muslihiddin Halife'yi bu sınıfa dahil edebiliriz. Bu iki kişi dışında terekelerdeki bilgilerden hareketle *kalemiye* sınıfına dahil edebileceğimiz başka kimse bulunmamaktadır. Fakat Katip Hasan ile Merkepazâde Muslihiddin Halife'nin kitaplarının, kalemiye mensuplarının sahip olabileceği türlerden daha çok medreseye mensup kişilerin sahip olduğu türden kitaplar olduğunu söyleyebiliriz. Bu örneklerden hareketle, medrese kökenli bilginin ikincil dolaşım alanı olarak da kalemiyeye mensup kişilerden bahsedebiliriz.

Kalemiye sınıfı gibi sayısal bakımdan dikkate alınacak derecede bir kitap varlığı olmadığını gördüğümüz *seyfiyye* sınıfı, üçüncü grubu oluşturmaktadır. Bu

açıdan terekelere baktığımızda sadece 4 kitaptan oluşan bir koleksiyona sahip Silahtar Sinan b. Abdullah dışında herhangi bir seyfiye mensubuna rastlanmamış olması şaşırtıcı değildir. Üsküdar’da bir yüzyıl boyunca, 25 tereke içerisinde tek bir askeri sınıftan kimsenin kaydının olması birkaç şekilde izah edilebilir. Bu yüzyılda Üsküdar henüz az bir nüfusa sahip ve merkeze nispeten küçük bir yerleşim yeridir. Bu açıdan da burada askeri sınıftan kimselerin ikamet edebileceği bir ortam henüz oluşmamış olduğundan 100 yıl boyunca tek bir askeri sınıfa mensup kişinin kaydının olması bu şartların doğal bir sonucudur. Netice itibariyle Üsküdar, XVI. yüzyılda *kalemiye* ve *seyfiye* sınıflarının çokça varlığından söz edemeyeceğimiz bir şehir/yerleşim merkezi? hüviyetindedir.

Koleksiyonunda yalnızca Kur’an-ı Kerim bulunan Şeyhî b. Osman’ı taşımış olduğu unvana bakarak ilk bakışta mutasavvıf olarak tanımlayabilir ve mensup olduğu ailenin veya topluluğun tarikatla ilgisi olduğunu düşünebiliriz. Fakat sahip olduğu kitap tek bir Kuran-ı Kerim’den ibaret olduğu için her ne kadar Şeyhî gibi bir isim taşısa da onu bir mutasavvıf olarak nitelendirmek ve kitaplarla ilişkisini tasavvuf açısından değerlendirmek bu verilerden hareketle mümkün olmayacaktır.

Son olarak terekesinde “tacir” olarak tanımlanan Mahmud Şah b. Abdullah’ı da tüccar veya esnaf sınıfına dâhil edebiliriz. Maalesef diğer tereke sahiplerinin ne unvanlarından ne de kitaplarından yola çıkarak hangi sınıfa mensup olduklarını tahmin etmek mümkün olmamaktadır.

Elde ettiğimiz verilerden hareketle Üsküdar’da XVI. yüzyılda bilginin toplumsallaşması bağlamında çok net ve yeterli bir yorum yapacak verinin olmadığını söyleyebiliriz. 25 adet terekenin kitap ihtiva ettiği bir ortamda yüzyıllık bir süre için genel değerlendirmeler yapmak fazla iddialı olacaktır fakat eldeki verilerin analizi bize mikro ölçekte de olsa bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Birden fazla kitap sahibi olanların %26’sının ilmiye sınıfına mensup olduğu, diğer %33’lük kısmın da terekelerinden kim olduklarını anlayamadığımız için “diğer” başlığı altında değerlendirdiğimiz bir ortamda, şüphesiz %26’lık bir oran epey anlamlıdır. Yine kitap bazında baktığımızda yüzyıl boyunca tespit edilen 140 adet kitaptan 42’si medrese kitaplarından oluşmaktadır. Bu kitaplara Mushaf ve ilgili eserleri de eklediğimizde bu sayı 76’ya çıkmaktadır. Medrese kitapları dışında 4 adet edebiyat kitabı, 4 adet gizli ilimler diyebileceğimiz konulara ait kitaplar bulunmaktadır. 51 kitabın ise ismi ve konusu tespit edilememiştir.

Sonuç

Osmanlı Üsküdar'ında XVI. yüzyılda elimizde bulunan sınırlı sayıdaki belge aracılığıyla ulaştığımız verilerin, genel tabloyu tam olarak yansıtmasa da dönemle ilgili bazı sonuçlar sunduğu bir gerçektir. Üsküdar kadı sicilleri XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun yazılı kültürüne dair önemli bilgiler verirken aynı zamanda bu kitapların kimlerin elinde dolaştığı ile ilgili de fikir verebilir. Farklı sınıfların kitap sahibi olduğunu gördüğümüz bu yüzyılda *ilmiye*, *kalemiye*, *seyfiye*, *tasavvuf ehli* ve *tüccar* sınıfına mensup kimselerin kitap sahibi grupları temsil ettiğini ifade edebiliriz.

XVI. yüzyılda kitap sahibi olarak temel grubu oluşturan ilmiye sınıfı, medresede tahsil etmiş olduğu dersleri çeşitli araçlarla toplumsallaştırmaktadır. İncelenen terekelerin %26'sının ilmiye sınıfına mensup olduğunu görmekteyiz. Bir diğer grup olan *Kalemiye* sınıfı büyük oranda saray merkezli bir sınıfı teşkil eder. *Kalemiye*ye ait 2 kişinin terekesine rastlanmış ve kitaplarının *kalemiye* mensuplarından ziyade medreseye mensup kişilerin sahip olabileceği türden kitaplar olduğunu söyleyebiliriz. Bu örnek, medrese kökenli bilginin ikincil dolaşım alanı olarak *kalemiye* mensuplarını öne çıkarmaktadır. *Seyfiye* sınıfına ait ise yalnızca bir silahtarın terekesi kaydedilmiştir. Mutasavvıf ve tacir sayılabilecek de birer kişinin terekesinde kitap bulunmaktadır. Bu açıdan XVI. yüzyıl Üsküdar'ında terekelerden ulaşabildiğimiz ölçüce kitap sahibi olarak *kalemiye*, *seyfiye*, *tasavvuf ehli* ve *tüccar* sınıflarının varlığından pek fazla söz edemiyoruz.

25 adet terekenin kitap ihtiva ettiği bir ortamda bir asır için genel değerlendirmeler yapmak güçtür fakat yine de sınırlı bilgi sahibi olunan bir dönem için ortaya çıkan veriler oldukça değerlidir. Tespit edilen kitaplardan çok büyük bir kısmı medrese kitaplarından oluşmaktadır. Bunların dışında az miktarda edebiyat ve gizli ilimler diyebileceğimiz konulara ait kitaplar bulunmaktadır. Bu tablodan görebildiğimiz kadarıyla, XVI. yüzyılda terekeler aracılığıyla dolaşımda olduğunu anladığımız kitapların pek de çeşitli konularda olmadığı, ağırlığın ise medrese kitapları ve Mushaflar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bakımdan erken dönem Osmanlı kitap kültürünün genellikle medrese kökenli olduğu, Üsküdar özelinde de ortaya çıkan bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Kadı Sicilleri

Üsküdar Şerhiye Sicili (ÜŞŞ.): No.1, 2, 3, 6, 9, 15, 26, 32, 34, 37, 61, 69, 78, 94

Yayın ve Tezler

Bacque-Grammont, J. L.

2012. “16. Ve 17. Yüzyılların Üsküdar’ına Bakış”, *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos 1942-2005*, Ed. Edhem Eldem vd., Çev: Menekçe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul. 141-160.

Baltacı, C.

1976. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih*, İrfan Matbaası, İstanbul, 341-343.

Baltacı, C.

2008. “XV.-XVI. Asırlarda Üsküdar Medreseleri” *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V.*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 98.

Bostan, M. H.

2012. Üsküdar, *DİA*, 42, İstanbul: TDV, 363-368.

Boynukara, H.

2004. “15. Ve 16. Yüzyıl Yabancı Seyahatnamelerde Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu II 12-13 Mart 2004*, Cilt I, 29-34.

Demirci, K.

2020. Muska, *DİA*, 31, İstanbul: TDV, 265-267.

Erünsal İ. E.

2013. “Tereke Kayıtlarına Göre Bursa’da Sahaflık”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, yay. Cemal Kafadar, Gönül A. Tekin, Defteroloji Heath Lowry Armağanı, Cilt 39, 187-204.

_____. 2013. *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul.

_____. 2021. *Osmanlılarda Kitap Ticareti: Sahaflar ve Kitapçılar*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Gökyay, O. Ş.

1993. “Cönk”, *DİA*, 8, İstanbul: TDV, 73-75.

Gradeva, R.

2021. “Osmanlı Taşra Toplumunda “Zengin” Portresi: 1670’lerde Sofya”, *Osmanlı İmparatorluğunda Taşra Elitleri*, Ed.: Antonis Anastasopoulos, Çev.: H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul, 225-292.

Haskan, M. M.

2001. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar III*, İstanbul, 1242.

Işık, E.

1995. En'am Suresi, *DİA*, 11, İstanbul: TDV, 69-170.

İnalcık, H.

2001. İstanbul, *DİA*, 23, İstanbul: TDV, 220-239.

Karataş, A. İ.

1995. *16. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşlam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Bursa.

Konyalı, İ. H.

1977. Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, Türkiye Yeřilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, C.II, 291.

Musalı, N.

2009. "Farsça Kaynaklara Göre Üsküdar'ın Tarihi ve Coğrafyası", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI 6-9 Kasım 2008*, Cilt II, 37-42.

Seng, Y. J.

1991. *The Üsküdar Estates (Tereke) As Records of Everyday Life in an Ottoman Town 1521-1524*, The University of Chicago, Doctor of Philosophy, Chicago.

Tak, E.

2007. "Üsküdar Şer'ıye Sicillerindeki Fermanlara Göre XVI. Yüzyılda Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu IV 3-5 Kasım 2006*, İstanbul, Cilt II, 121-130.

Tak, E. v.d.

2019. "XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme)", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)* 19, 183-236.

Uzun, M. İ.

2020. Muhammediye, *DİA*, 30, İstanbul: TDV, 583-584.

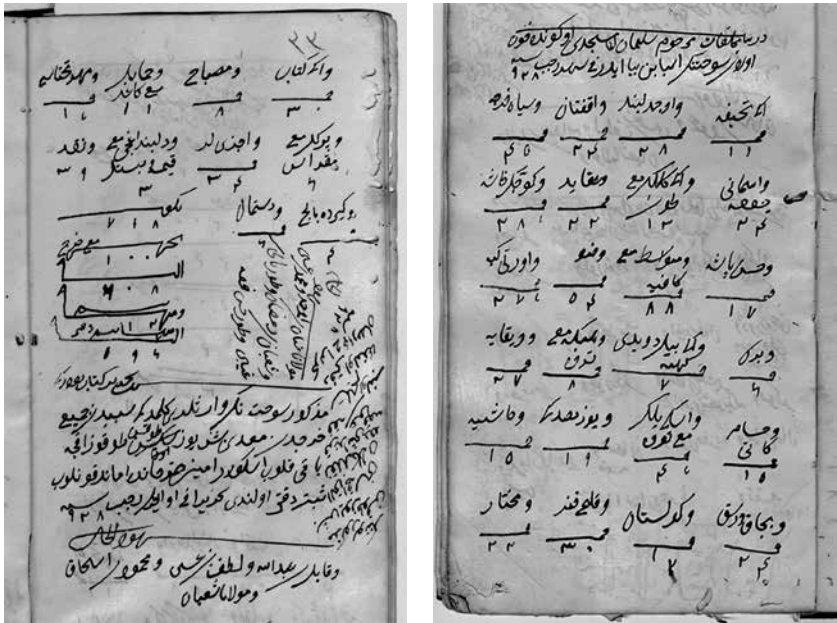
Uzunçarşılı İ. H.

1988. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yazıcı, T.

1996. Gülistan, *DİA*, 14, İstanbul: TDV, 240-241.

Ek 1. 16. Yüzyılda Üsküdar'da Kayıtlara Geçmiş İlk Öğrenci Terekesinin Sureti

Muhallefat-ı merhum Selman Ağa Mescidi önünde fevt olan suhtenin esbabın beyan eder. fi şehri Recep 928